

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ
(Ниш)

АНАТОМСКА ЛЕКSIKA У МАКЕДОНСКОЈ ГЕОГРАФСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

У овом раду се указује на постојање анатомске лексике (лексике именована тела) у географској терминологији македонског народног језика. Из полисемије анатомске лексике једно од могућих значења издваја се и на основу визуелне (или неке друге) сличности са реалијама у простору промовише (метафоризацијом) у географски термин.

Постхумно објављена *Географска терминологија во дијалектџиџе на македонскиот јазик* акад. Божидара Видоеског¹ омогућава увид у богату македонску дијалекатску географску терминологију. У фонду од 2250 географских термина (ГТ) издваја се један део који би се могао условно повезати са анатомском лексиком (АЛ), односно са речима којима се именује људско или животињско/птичје тело.

У издању које је пред нама налазимо:

глава „1. глава на река, извор, 2. место од каде се зема вода за наводнување или за воденица; извориште; почеток на воден ток“, РМЈ,² врв, заоблена височинка; најгорниот дел на височинка“.

грб, *-ови* „гребен на рид или планина“.

грина „рид со форма на грб“.

гуша „дол, тесно место во река“.

език „издолжено копно во езеро, рт“.

ждрело „тесен простор меѓу скалести брегови; клисура“.

¹ Божидар Видоески: *Географска терминологија во дијалектџиџе на македонскиот јазик*; МАНУ, Скопје 1999, стр. 192. Књигу су приредиле др О. Иванова, др М. Корбар-Белчева и мр М. Митков, а издавање је помогнуто од Фондације „Трифун Костовски“.

² Мисли се на *Речник на македонскиот јазик*, ред. Блаже Конески (I-III, Скопје 1961-1966), нап. Н. Б.

- жила*³ „наслага на минералот во некој слој земја“.
- заб* „истакнати одделни делови на карпи“.
- занога* „место во долниот дел на брдо, планина; подножје; планинска полјанка; ртлинка навлезена подлабоко во долина“.
- здравица* „ледина“.
- јаловарник* „неплодна местност“.
- јаловица* „посна, испостена, неродна земја“.
- колено* „кривина на река или пат“.
- космаи* адј. „место покриено со шума“.
- крило* „страна на возвишение“.
- мрџвак* „млака, мочур“; „мокро место“.
- мрџвик*, *-ци* „глиб, мочурливо место“.
- мрџвика* „мокра, неплодна земја“.
- мрџвица* „мртва вода, вода која не истекува; мочварно место“.
- нога* „планински гребен или рид во вид на нога“.
- нос* „продолжение на земја во води“.
- око* „извор“.
- џазуа* „длабнатинка на планинска страна заградена со два рида“.
- џлеш*⁴ адј. плешив „ќелав“.
- јоднога* „се јавува само као топ. *Поднога* наудолно место“.
- ракав* „дел од река што се дели од главниот ток, а потоа пак се слива во матица“.
- ракајца* „поточе одделено од главната река“.
- џеме*, *-иња* „најгорниот зарамнет дел на планина, зарамнет планински врв“.
- усно* „уста, влив на река“.
- устиа* „изворишниот дел на река“; „место каде што се влива една река во друга, во езеро или во море; влив, утока“.
- устџиштие* „влив на река, во друга река или во езеро“.
- уши* „два рида, два врва што се издигнуваат над други околни ридови; врвови еднакви по височина на една планина или од две соседни планини и имаат изглед на уши“.
- чело* „рамнинка меѓу два рида; рамно и голо место на планина; предниот дел на врв на планина“.
- челойек* „место изложено на сунце; припек“.

³ РМЈ — „1. крвен суд /.../; крај на мускул“.

⁴ Аутор овај термин убраја у изгубљене, који се налазе само у топонимима, овде: Плеш, Плеша, Плешејц, Плешник итд.

челустѝ „една страна на нива“.

шија „теснина меѓу два рида; издолжен рид“.

шијанка „преслоп, премин преку планински гребен“.⁵

Како се види, највећи број апелатива су метафоре на основу обличке сличности рељефа и истакнутих делова човековог тела: *глава*, *ѝеме*, *нос*, *заб*, *уши*, *устѝа* (уста, усно, устиште), *нос*, *око*, *чело* (чело, челопек), *чељустѝ*, *шија* (шија, шијанка), *грб* (грб, грбина), *ѝазуа*, *жила*, *рака* (ракав, ракајца), *нога* (нога, занога), *колено*. Разуме се, неке од ових речи могу именовати и делове тела других јединки живог света. Ту се нашло и једно *крило*, из анатомије птица.

Највише апелатива је из групе оних којима се именују видљиви делови људског тела (глава и њени делови), а од осталих најмаркантнији (*рука*, *нога*, *колено*, *ѝазуха*).

Иако нису искључиво везани за анатомију људског тела, мислимо да се групи апелатива који су добили функцију ознаке реалија у простору могу придодати и: *космаѝ* (< коса, мак. косма „длака“), *здравица* (< здрав), *јаловарник*, *јаловица* (< јалов), *мрѝвак*, *мрѝвик*, *мрѝвика* (< мртав), *ѝлеш*.

Однос човековог тела, у ставу, имплицира и релације рељефа: горе (*ѝеме*) — доле (*нога*), али и однос жив (*здравица*) — мртав (*мрѝвика*), а може се ширити и на дебео (дебели човек — *дебела земља*) или мршав (мршав човек — *гладна*, *ѝосна земља*).

У врло инспиративном раду В. Михајловића „Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији“ сви су ови односи широко испитани и документовани на материјалу из српскохрватског језика, што га је и довело до закључка: „Ова појава (да лексика делова човековог тела служи за стварање једног дела антропонима и географских термина — Н. Б.) је општа, те, према томе, припада језичкој универзалији“.⁶

Анатомска лексика у географске апелативе прелази метафоризацијом, тј. промоцијом једне од сема, најчешће оне која значи облик, у нову лексему.

⁵ Чини нам се да би се овоме могла додати и *цуцка*, *цуцул*, *цуцуле*, *цуцулка* — све „оштар врх на узвишењу“ — будући да по неким усменим обавештењима са српског југа а македонског севера ова реч може значити „брадавицу на дојци“, „цицку“. Само -ул-, сугерише аромунски супстрат.

⁶ Велимир Михајловић: *Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији*; Зборник за филологију и лингвистику, 13/2, Нови Сад 1970; стр. 7–48. Цитат са стр. 43.

Метафоризација је омогућена полисемичношћу основне речи. Наведена анатомска лексика именује реалије које имају свој облик, положај у односу на централне делове тела, функцију у систему који остварује биолошку и сваку другу структуру живог организма. Гледана са лексикографске стране, и дефинисана од лексикографа: „Метафора је пренос номинације с једног појма, референта на други, односно с једнога семантичког садржаја на други мотивисан аналошким повезивањем семантичких компонената, сема нижега ранга, уз обавезно замењивање појмовне вредности, архисеме полазног семантичког садржаја појмовном вредношћу, архисемом циљнога семантичког садржаја.“⁷ Дефиниција оформљена за анализу стања у српском језику, верујемо, може послужити и у промишљању стварања ГТ од лексема АЛ у македонском језику.

Даринка Гортан-Премк за пример својих разматрања узима лексему (архисему) *глава*, издвајајући више секундарних значења, а међу њима и „заобљени, проширени задебљали крај или део предмета“, а семе су: *крајњи, округласт, проширени*. У географској терминологији Б. Видоеског *глава* ће бити „извор“, „почетак воденог тока“, „заобљено узвишење“, „највиши део узвишења“. Све је то у потенцијалу лексеме *глава*, а из тога потенцијала главе као архисеме, издвајају се засебне семе, које после декомпозиције садржаја циљног појма преузимају његово именовање.⁸ На хидронимском плану продуктивна је сличност главе као почетног, првог, па и „командног“ дела тела и извора текућнице, односно места одакле се одваја споредни (нови) ток, а на оронимском плану евидентна је обличка (заобљеност) и релациона (висина у односу на друге делове целине) сличност главе усправног људског тела (тј. тела у основном положају) и највишег дела узвишења. Истина, за именовање географске реалије у српској народној ГТ спецификује се *главица*. Претпостављамо да она није страна ни македонској народној ГТ (као главичка и сл.), али извор који имамо у виду такав податак не даје.

Постојање ове семе не мора бити садржано у дефиницији основне (анатомске) лексеме, али га потврђује њена промоција у јединицу географске лексике.

⁷ Даринка Гортан-Премк: *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*; Институт за српски језик САНУ, Београд 1997, стр. 86.

⁸ За разумевање главе као почетног, изворишног дела воденог тока Михајловић наводи још неке аналогije, са временског плана: *глава године* = „први дан године“; *глава месеца* = „први дан месеца“. Види: В. Михајловић, нав. дело, стр. 18.

Полазне лексеме, будући да се ради о скупу термина за ознаку људског тела, чине садржај стандардног лексикона македонског језика. Очекивало би се да вредност ГТ као своје споредно значење имају и у речнику стандардног језика. Упоредњем са стањем у тротомном *Речнику на македонскиот јазик* уочава се да је тако код следећих лексема: *глава*, под бр. 7, само са хидронимским значењем (почетак воденог тока); *здравица*² „ледина“; *јалов* 2. „јалова земја“; *јаловица* „неплодна земја“; *мршвица* 2. „мочалина“; *нос* „продолженије на земја во вода“; *ракав* 2. „дел река што се одделува од главен ток“; *усџа* II „устата на реката“. Код осталих речи, којих је четири пута више, таква се значења не региструју. Разлог би могао бити у томе што је наведени речник ограничен својом концепцијом, затим у евентуалном непознавању стања у народним говорима у време израде *Речника*, или пак у томе што је *Терминологија* проф. Видоеског у ствари речник термина „во дијалектите на македонскиот јазик“, те да и није методолошки коректно упоређивање са речником стандардног језика. Било како било, уверени смо да је овим издањем обогатен укупни македонски лексикон, што ће наћи свој одраз и у наредним лексикографским пословима и резултатима.

Поступак претварања анатомске лексеме у географске термине показује следеће односе:

а) јединица АЛ постаје јединица ГТ без измене облика:

глава, шеме, чело, нос, усџа, заб, уши, грло, гуша, шија, език, грб, колено,

б) јединица АЛ постаје јединица ГТ деривацијом уз помоћ неког суфикса:

здрав+ица > здравица; кос-м-аџ; џлеш-ив; јалов-ар...

Овај тип за основну реч има придев са значењем неке особине човека, а та особина може се препознати и међу реалијама простора.

в) јединица АЛ постаје јединица ГТ префиксацијом која спецификује неку релацију:

џод-нога; за-нога,

с тим што основна реч припада скупини под (1), дакле, већ има функцију географског апелатива;

г) јединица ГТ је сложеница од јединице АЛ која већ има географско значење (1) и неке друге лексеме која помаже њеној термилошкој функцији:

чело + џећи (од изложености сунцу) > *челоек* („гле изложено сунцу“).

Анатомска лексика налази се и у народној географској терминологији српских говора, нарочито оних југоисточне Србије, у дијалектологији познатих као говори призренско-тимочке области.

Поред већине примера македонске ГТ анатомског порекла, разуме се, у српској дијалекатској форми, забележили смо још: *главица*, *лице*, *загузине*, *загузје*, *дуй(ни)*, *(бучи)црево*, *кук*, *йовије*, *йодножје*, *ребрина*, *йеме*, *увраџа*, *шйрбине* и можда још по нешто.⁹

Иначе, и у једном и у другом језику постоји онимизација географске лексике, тј. претварање апелатива у имена конкретног простора, што је у речнику проф. Видоеског богато документовано. У српском језику целовитијих радова о томе још нема, мада се у више ономастичких прилога, па и у радовима о топонимији југоисточне Србије, често срећу одељци о „топонимији насталој од географске апелативне лексике“.¹⁰

⁹ После вишегодишњег истраживања пред објављивањем је *Земљојисна лексика југоисточне Србије*, рађена у оквиру пројекта 05Т13 („Српска дијалектологија и издавање Српског дијалектолошког зборника“ — потпројекат: Лексиколошка проучавања југоисточне Србије), који се реализује уз помоћ Министарства за науку и технологију Републике Србије.

¹⁰ У штампи је и наш скроман прилог *Географски апелативи у топонимији Сокобањске кошљине*.